

Flersproget litteratur og litterær flersprogethed i et dansk og tysk perspektiv: grænseregion, eksil og migration som eksempler

Annegret Friedrichsen

Forskningsbibliotekar, mag.art. & ph.d.

AU Library, Emdrup (Det Kgl. Bibliotek)

anfr@kb.dk

Anna Sandberg

Lektor i tysk, ph.d.

Institut for Engelsk, Germansk og Romansk, Københavns Universitet

annas@hum.ku.dk

Flersprogethed og multilingvalisme er et felt, som har stor opmærksomhed i litteraturvidenskabelig, lingvistisk og sprogdidaktisk forskning.

I nærværende indledningsartikel til Sprogforums temanummer fokuserer vi på flersproget dansk-tysk og tysk skønlitteratur. Sigtet er at præsentere en litteraturhistorisk ramme og tre flersprogede cases, som er paradigmatiske i feltet: litteratur i en grænseregion, eksillitteratur og migrationslitteratur. Samtidig ridser vi en række vigtige litteraturvidenskabelige tilgange til litterær flersprogethed op, og artiklen er dermed tænkt som en indførende optakt til temanummerets artikler.

Den étsproglige norm, modersmålet og nationallitteraturen – et historisk perspektiv

I 1800-tallet blev nationalstaten defineret monosprogligt; et fælles enhedssprog i medier og litteratur var en forudsætning for en offentlighed og senere for demokratisk deltagelse. Sammenhængende dermed var imidlertid en etnisk afgrænsning af dette sprogfællesskab, der blev bærende i nationalismen. Med den amerikanske germanist Yasmine Yildiz' begreb opstod det "monolingvale paradigme", som blev særlig stærkt i tysk tænkning fra perioden omkring 1800 (Yildiz, 2012). Herder, Humboldt og Schleiermachers

kulturrelativisme og sprogfilosofi dyrkede sprogenes egenart og eksklusive sammenhæng med nationen. Yildiz analyserer dette paradigme som gennemgribende for ikke alene måden at strukturere samfund, institutioner og uddannelse på, men også for opfattelsen af individer. Hun ser kritisk og feministisk på kategorien ”modersmål” som eksklusionsmekanisme og viser en alternativ vej i det 20. århundredes flersproget-tyske litteratur (fra Kafka og Adorno til Zaimoğlu og Tawada) som en ”postmonolingval” praksis. Med præfikset ”–post” signalerer hun ikke rent temporalt, at ét sprogsnormen er fortid eller noget overstået, men peger på, at forventningen om ét rendyrket sprog eksisterer i en stadig spænding med en litterær og hverdagslig flersproget praksis.

Inden nationallitteraturen for alvor blev etableret i 1800-tallet, skrev flere af de forfattere, vi regner til dansk litteratur, dog på flere sprog, især tysk, fransk og latin. Tysk var op til midten af 1800-tallet stadig et indflydelsesrigt kultursprog, og oplysningstidens dannelsesideal indeholdt fremmedsproget og to- og flersproget (norsk, dansk, tysk, fransk) dannelse som et selvfølgeligt element, hvilket bl.a. også tydeligt viser sig i tosprogede dansk-tyske og tysk-danske lærebøger (Risager og Friedrichsen, 2019).

Et kroneksempel på en forfatter i en overgangstid mellem en universel-europæisk og en dansk litteraturforståelse er Jens Baggesen, der i dag er mest kendt for sin litterære rejseberetning *Labyrinten* skrevet på dansk (1792-1793). Imidlertid havde Baggesen også et tysksproget forfatterskab. Med digte, verseper, breve og filosofiske fragmenter skrev han sig ind i tysk litteratur i tiden omkring 1800 med ambitionen om at indgå i den tysk-europæiske dannelseskultur af klassik, følsomhed, romantik og idealisme. Han oversatte ikke sine danske værker til tysk eller omvendt, men var produktiv på både sit første- og andetsprog. Også en anden forfatter, der regnes til den såkaldte danske guldalder, havde et tysksproget forfatterskab ved siden af det danske og en ambition om at nå et stort læsepublikum i Tyskland, nemlig Adam Oehlenschläger. Omvendt skrev den tyskfødte forfatter Schack von Staffeldt også på dansk og hører til den danske lyrikkanon, mens hans tyske digte er forblevet ret ukendte. En markant kvinde i samme periode var Friederike Brun. Hun var med sine rejseberetninger fra Europa og tyske digte en kendt tysksproget forfatter, men er aldrig blevet en del af dansk litteratur og i dag primært kendt for sine kulturelle saloner. Eksemplerne viser, at det monolingvale paradigme og kategorien nationallitteratur har haft betydning for både forfatternes egen måde at opdele deres værker på og for deres reception. Ingen af de nævnte blandede sprogene inden for den enkelte udgivelse, og deres forfatterskaber er så at sige blevet delt op i to adskilte dele (Sandberg, 2020).

Fra midten af 1800-tallet blev tysksproget litteratur i særlig grad ekskluderet fra dansk litteraturhistorieskrivning pga. de historisk-politiske forhold og de to slesvigske krige. Det var svært at være en litterær grænsegænge mellem lande og sprog.

Tre cases om dansk og tysk litteratur: grænseregion, eksillitteratur og migrationslitteratur

Ud over de hidtil omtalte eksempler på forfattere, der skriver deres værker på to sprog, omfatter definitionen af flersproget litteratur i nyere forskning ikke mindst litterære enkeltværker skrevet på ét hovedsprog med

indslag eller passager skrevet på mindst ét andet sprog, det være sig et andetsprog eller et fremmedsprog. Det vil sige værker skrevet på to eller flere sprog (herunder også sprogsift og sprogvariation, f.eks. slang og dialekter) i ét værk.

I det følgende vil vi med nedslag i eksempler på flersproget litteratur give nogle bud på, hvilket kreativt og kritisk potentiale den flersprogede litteratur kan rumme, og hvordan den kan bidrage til at udfordre etablerede kulturforståelser. Det er antagelsen, at en fællesnævner – på tværs af de udvalgte cases – er, at flersprogede værker indeholder en sproglig innovation og variation, som kan overraske og fremmedgøre læseren og føre til en refleksion over det kendte og det nye. Litterær flersprogethed iscenesætter og udvirker på den måde et kulturmøde og en ”kontaktzone” (Pratt 1991) og kan få læseren til at tænke over identitet og tilhørsforhold.

Flersproget litteratur fra grænseregionen – med fokus på dansk mindretalslitteratur i Sydslesvig

Det danske mindretal i Tyskland er ét ud af fire anerkendte mindretal, der også tæller det frisiske, det sorbiske og sinti og roma. I 2002 udgav ”European Bureau for Lesser Used Languages” en tysk-tosproget antologi med skønlitterære tekster fra mindretallenes egne litteraturer med den markante titel *Wanderer in zwei Sprachen* (EBLUL, 2001). Efter Første Verdenskrig og folkeafstemningen i 1920 blev den nuværende grænse mellem Danmark og Tyskland fastlagt. Slesvig blev dermed delt op i Syd- og Nordslesvig – hvilket skabte et dansk og et frisisk mindretal i Sydslesvig/Nordtyskland og et tysk mindretal i Nordslesvig/Sønderjylland. Mindretallene befinder sig i et Slesvig, der skiftende har været dansk og tysk, men altid har været flersproget med indflydelser fra flere sprog og dialekter på begge sider af den nuværende grænse. Integrationen af mindretallene i grænseregionen og den fredelige sameksistens gælder som forbilledlig i Europa, men et traume er dog stadig den danske befolkningsgruppes rolle under de to verdenskrige, hvor slesvigske danskere under Første Verdenskrig og sydslesvigske mindretalsdanskere under Anden Verdenskrig blev sendt i tysk krigstjeneste.

Den geografisk og stedsligt forankrede fælles historie har sat sig spor i skønlitteraturen fra grænselandet, også helt frem til nutidig litteratur (Davidsen, 2020). Vi vil dog her koncentrere os om eksempler på flersproget dansk litteratur fra og om Sydslesvig, som er skrevet på dansk som minoritetssprog i nordtysk kontekst, men også reflekterer det andet omgivende sprog, det tyske majoritetssprog, som indslag eller fælles referenceramme.

Willy-August Linnemann er et særtilfælde inden for den sydslesvigske litteratur; han voksede op i Sydslesvig efter Første Verdenskrig og er den eneste danske forfatter med denne baggrund, der for en tid vandt stor anerkendelse på det danske litterære parnas, men i dag er så godt som skrevet ud af dansk litteraturhistorie (Hansen, 2014). I 1958 fik han med *Bogen om det skjulte ansigt* og de efterfølgende fire bind i hans prisbelønnede fembindsserie (senere også kaldt *Europafortællinger*) et bemærkelsesværdigt gennembrud i en periode, hvor der stadig var både politisk bevågenhed omkring og stor læserinteresse for Sydslesvig. Linnemanns meget omfattende forfatterskab har forskellige faser, men hans *Europafortællinger* er anlagt som en rammefortælling á la *Dekameron*, i hvilken et kor af fortællestemmer udveksler historier, mens borgerne søger ly for bombardementer i en bunker i en havneby nær den dansk-tyske grænse under

Anden Verdenskrig.

Linnemann kredser om Sydslesvig som flerkulturelt område og søger derved at indlejre det europæiske perspektiv i det lokale. Det giver sig ganske vist ikke udslag i konkret brug af tysk f.eks. via kodeskift i replikker, men enkelte lokale ord, variationer i syntaks og tone blev dengang afkodet som et særligt slesvigsk sprogligt særpræg (Friedrichsen, 2014: 41f.)

En anden fremtrædende sydslesvigsk forfatter fra en yngre generation er Karin Johannsen-Bojsen, der var barn under Anden Verdenskrig. Hendes digtsamling *Sindelag* (1977/ genudgivet 2011) rummer sprogvariation og kodeskift, der kan læses som en dansk-tysk identitetsforhandling og indlejrer en dobbelt adressat, som er typisk for dele af den dansksprogede sydslesvigske litteratur, hvor modtagerne er både læsere fra det danske mindretal og danske læsere (Wischmann, 2021: 197). De tyske replikker tilføjer desuden en autentisk stemning til gengivelsen af en barndom under og efter Anden Verdenskrig i Flensborg.

Karin Johannsen-Bojsen inddrager også i senere udgivelser, eksempelvis sin danske roman *Himmel med mange stjerner – en roman fra Sydslesvig* (1998) tysk sprog ved sin brug af interferenser og kodeskift (i replikker), der kan ses som udtryk for ”den bilinguale/ bikulturelle romans ”anderledeshed”, en egenartet *couleur locale*” (Søndergaard, 1990: 128). I romanen kan man finde tysk hverdagssprog, såvel ord og begreber som talemåder fra det omgivende majoritetssprog såsom ”Naschteller” og ”Friede, Freude, Eierkuchen” (Johannsen-Bojsen, 1998: hhv. 228; 302).

Af eksempler på nyeste romaner med flersprogede træk skrevet af forfattere i den næste generation, der er født omkring begyndelsen af 1960’erne, kan nævnes Finn Egeris Petersen og Annegret Friedrichsen, som begge er inkluderet i nyere antologier, litteraturhistoriske værker og artikler om dansk sydslesvigsk skønlitteratur (Andersen m.fl., 2015; Davidsen, 2020 og Sørensen, 2015). Begge forfatteres seneste romaner kombinerer historie og identitetstematik med flersprogede passager eller indslag. Finn Egeris Petersen anvender spredt og i mindre grad tyske begreber og ord i sin anden roman, *De faderløse* (2016), som handler om Anden Verdenskrigs indflydelse på en splittet slesvigsk familie. Friedrichsen skildrer i sin anden dansksprogede roman, *Astrids somre* (2022), ud fra barnets perspektiv en tosproget og dobbeltkulturel opvækst i Sydslesvig i 1960’erne og 1970’erne, der stadig bærer spor af tidligere generationers krigsoplevelser (Fenger-Grøndahl, 2022). Romanen indeholder enkelte flersprogede elementer, især i gengivelsen af talesproget, dvs. lejlighedsvis kodeskift fra dansk til tysk i dialogerne.

Flersprogethed i skønlitterære værker har betydning for både forfatter- og læserforventning og har ofte sværere ved at blive modtaget i en monolingval kontekst, idet den kan have indflydelse på receptionen, når den modtagende kritiske læserhorisont uden for en mindretalssammenhæng stadig har en forventning om en tosproget bog, skrevet på det pågældende lands hhv. hovedsprog eller modersmål. Det er påfaldende, at forskningsinteressen i dansk mindretallitteratur i Sydslesvig langt overvejende udgår fra den skandinavistiske sprog- og litteraturvidenskab i Tyskland. Den tosprogede, dobbelte henvendelse kan i sig selv udgøre en problematisk grænsegang mellem forfatter- og læserforventning, men den kan på den anden side også være en identitetsmarkør, medvirke til dobbeltkulturel autenticitet og skabe en merbetydning, ligesom den tilgodeser den særlige afkodning hos flersprogede læsere.

Tysk eksillyrik – sproget hos Hilde Domin og Mascha Kaléko

Den tyske eksillitteratur blev skrevet af tyske forfattere, der under nazismens jødeforfølgelse og politisk forfølgelse før og under Anden Verdenskrig måtte gå i eksil i perioden 1933-1945. I litteraturhistorie og -forskning udgør eksillitteraturen en særlig periode og gruppering inden den såkaldte *Nachkriegsliteratur* (efter 1945). Nogle af periodens mest fremtrædende forfattere, som Nelly Sachs og Paul Celan, hører dog både til eksil- og efterkrigslitteratur. Eksillitteraturen har siden 1960'erne indtaget en markant plads i såvel litteraturforskning som i forlagsverdenen med skiftende faser af genopdagelser og ny interesse for etablerede forfatterskaber.

En central digter, der tematiserer eksil og hjemkomst, er Hilde Domin. Hun måtte – som utallige andre med jødisk baggrund i 1930'ernes Tyskland – gå i eksil i 1930'erne og vendte først tilbage til Tyskland i 1954. Hendes omkring 20 år i eksil førte hende til Italien, senere England og fra 1940 og frem til Santo Domingo (den nuværende Dominikanske Republik). Hun reflekterede i sine sene *Frankfurter Vorlesungen 1987-1988* over sproget som hjem eller hjemsted (Domin, 1988): Den eksilerede mister sit land, men bærer sit sprog med sig. Sproget bliver i stedet hjemstedet, en *Heimat*, som den eksilerede bærer med sig på sine rejser fra sted til sted og under langvarige ophold, omgivet af andres modersmål. Eksilet førte for Domin vedkommende til en flersproget tilværelse og en intensiveret beskæftigelse med sprog og betydningslag. Hendes lyrik anvender dog ikke konkrete sprogsift, men afsøger forholdet mellem hverdagssprog og poetisk sprog og viser en sprogbevidsthed, som fører til ”sprogforvandling” (Benteler, 2019). Hilde Domin udfolder, ligeledes i en af sine poetologiske forelæsninger, at mødet med det andet sprog og arbejdet med konnotationer og associationer styrker opmærksomheden på betydningslag i ens første sprog (Domin, 1988: 42).

Samspillet mellem modersmål og fremmedsprog/andetsprog står centralt i flersproget eksillitteratur, hvor sprog fra andre lande kan spille ind i de tyske litterære tekster. Rose Ausländer levede så længe i eksil, at hun også – parallelt med sit overvejende tyske forfatterskab – skrev og fik udgivet engelske digte, som senere udkom i en tosproget udgave samt i den samlede værkudgave. Et andet fremtrædende eksempel er Mascha Kaléko, der som barn kom til Berlin som russisk-jødisk emigrant og som ung blev rundet af mellemkrigstidens kabaretmiljø i Berlin. Hun havde allerede skabt sig et navn med to digtsamlinger i de tidlige 1930'ere, som i dag henregnes til perioden *Neue Sachlichkeit*, da hun fik Berufsverbot af nazisterne og i 1938 måtte gå i eksil i Amerika. Frem til midt i 1950'erne boede hun med sin mand og søn i Greenwich Village i New York; også hun begyndte at skrive engelske lyriske tekster parallelt med sine tyske digte. De engelsksprogede tekster, såvel udgivne som ikke udgivne i hendes levetid, er medtaget i den posthume tyske værkudgave. I Mascha Kalékos lyrik forekommer ord fra fransk og engelsk sprog, men også tyske lokale varianter, f.eks. jargon og berlinerdialekt. I hendes digt ”Minetta Street” (1958) indgår engelske ord både formidlet (i citationstegn) og uformidlet i pludselige sprogsift, som indgår i tysk verslinjer eller hele strofer:

*Ich bin, vor jenen „tausend Jahren“,/ Viel in der Welt herumgefahren./Schön war die Fremde;
doch Ersatz./ Mein Heimweh hieß Savignyplatz.//
Weißgott, ich habe unterdessen/ Recht viel Adressen schon vergessen./– wenn's heut mich nach
„Zuhause“ zieht,/ So heißt der Ort: „Minetta Street“.///
Minetta Street ist eine Gasse,/ Aus Höflichkeit nur „Street“ genannt,/ Im „Village“, wo die
Künstlerklasse/ New Yorks ihr Klein-Montmartre fand.//... (...// ...)
Und doch, trotz Talmi und Lametta –/ In „Poetry“ und auch in „Prose“/ Sing ich dein Lob, my dear
Minetta,/ Und nicht des Reimes wegen bloß. ... (Kaléko, 2013: 249)*

Dette digt, skrevet efter eksilerfaringen, tematiserer savnet af det sted, hun oprindeligt blev fordrevet fra, *Savignyplatz* i Berlin, som senere erstattes af savnet af *Minetta Street* i New York. I sin særegne ironisk-vemodige tone gengiver hun indre erindringsbilleder af steder, der er tilknyttet en række konnotationer, en aura, en tone, som netop er bundet til engelsk som andetsprog. Kaléko fik udgivet en tysk digtsamling ved et amerikansk forlag og blev også publiceret i Tyskland, selvom hun aldrig bosatte sig i landet igen. Mascha Kaléko er en af de genopdagede lyrikere, der har stor popularitet, og hvis værker går i tråd med både tidens interesse for Berlin i mellemkrigstiden og læsernes flair for blandede globale og lokale sproglige markører.

Tysksproget migrationslitteratur – flersprogethed hos Grjasnova, Kapitelman, Aydemir og Stanišić

Tyskland er et af Europas største indvandringslande for mennesker på flugt fra krig og fordrivelse, for politisk forfulgte og for arbejdsmigranter. Det hænger tæt sammen med tysk historie: Efter 1945 var det især fordrevne fra de tyske mindretal og mennesker af tysk afstamning (såkaldte *Aussiedler*) fra Østeuropa, der kom til Tyskland, senere de jødisk forfulgte (”kontingentflygtninge”) og efter 1989 fra det postsovjetiske område. I de senere år har krigen i Syrien og den russiske angrebskrig i Ukraine medført den største flygtningestrøm til Tyskland efter Anden Verdenskrig. Fra 1960’erne begyndte arbejdsmigrationen fra især Tyrkiet og Sydeuropa. I dag har 21,2 millioner tyskere (ud af en befolkning på 83,4 millioner) en ”indvandringshistorie” (Statistisches Bundesamt, 2025), dvs. at de enten selv er indvandret eller er efterkommere af migranter. Flygtningekrisen fra 2015, den omdiskuterede ”Willkommenskultur” og problemerne i det nuværende tyske samfund med politisk polarisering har ikke gjort det mindre aktuelt at beskæftige sig med de kulturelle repræsentationer af migration og postmigration (Schramm, 2024). Den tyske samtidslitteratur har – modsat den danske – en mangfoldighed af forfattere med migrationserfaringer, ofte med en tosproget biografi. Denne litteratur er blevet promoveret af forlag og gennem litterære priser og har i dag en stor læserpopularitet og udbredelse på det tyske bogmarked.

Kategorier som ”migrantlitteratur” eller ”migrationslitteratur” er omdiskuterede, da de kan betyde at disse forfattere dermed fastholdes i en etnisk definition, hvor de ses som fremmede eller eksotiseres og deres tekster læses rent biografisk og ikke æstetisk (Steinberg, 2019). I det følgende bruges betegnelsen migrationslitteratur om en række værker, der formidler erfaringer af flugt, krigstraumer,

integrationsproblemer, dobbelte nationale identiteter og er skrevet mellem flere sprog. De beskriver forskellige sammensatte kulturgeografier og kulturmøder: tysk-tyrkisk, tysk-østeuropæisk, tysk-russisk og tysk-eks-jugoslavisk. Forskningsinteressen er især udgået fra den amerikanske og britiske germanistik, der har talt om f.eks. et *turkish turn* (Adelson, 2005) og *Eastern European turn* (Haines, 2015, Pabis, 2021 og Ortner, 2022).

Forfatterne er vigtige stemmer i den kulturelle og samfundsmæssige debat om sprog, flersprogethed, sproghierarki og sprogideologi. I et personligt manifest skriver forfatteren Olga Grjasnowa om sin flersproglige hverdag og sit tysksprogede forfatterskab. Hun kom fra Aserbajdsjan som jødisk flygtning til Tyskland som 11-årig i 1996 og lever nu i Berlin med sin syriske mand og deres to børn, der vokser op med tysk som førstesprog og arabisk og russisk som andetsprog. For hende er sprog lig med identiteter, som hun kan bevæge sig indenfor og skifte imellem. Det russiske sprog er forbindelsen til fortid, familiehistorie og de erindringer, hun gerne vil videregive til sine børn; det er også muligheden for at udtrykke en særlig humor, der ikke uden videre kan oversættes – mens det tyske sprog er hendes forfattersprog, hvori hun mestrer alle registre og nuancer (Grjasnowa, 2021). En anden forfatter, der tematiserer det russiske sprogs aktuelt vanskelige position som både statssprog og kultursprog, er den tysk-ukrainske forfatter Vladimir Kapitelman. Han kom også til Tyskland som barn og jødisk kontingentflygtning. I sin autofiktive roman *Eine Formalie in Kiew* (2021) – skrevet efter den russiske annekstion af Krim og inden invasionen af Ukraine – skildrer han en ung mands rejse fra Leipzig til Kyiv for at fremskaffe en attest hos myndighederne, som kan hjælpe ham til at få tysk statsborgerskab. Problemet er imidlertid, at protagonisten er vokset op med russisk i et flersproget Ukraine, hvilket nu er bandlyst i det ukrainsksprogede bureaukrati. Mødet med denne nye sprognationalisme reflekterer Kapitelman lige så kritisk, som når han møder tysk udlændingefjendtlighed; på den måde punkterer hans roman xenofobi og monosproglig chauvinisme i begge lande og demonstrerer sin flersproglige position med neologismer, tysk-russiske komposita og jødisk jargon.

Også i den tysk-tyrkiske litteratur står familien og generationskonflikterne i centrum. Første og anden (eller tredje generation) har forskellige oplevelser af kampen for anerkendelse i det tyske samfund, som for mange handler om den sproglige integration og de eksklusionsmekanismer, det medfører ikke at beherske det tyske sprog. I Fatma Aydemirs familieroman *Dschinns* (2022) skildres et tyrkisk-kurdisk forældrepar og deres fire børn, der fortæller med hver sin sprogligt differentierede stemme, med forskellig sociolekt og idiomatik, om deres livsforløb, deres håb, skuffelser og traumer som indvandrere og efterkommere. På den måde artikuleres de forskellige livsverdener, der er sat sammen i en familie. De forskellige individualiteters selvfortolkning træder frem, og perspektivet skifter gennem læsningen for læseren. Forældrenes historier fortælles af en ånde-instans, en *Dschinn*, der i islamisk folketro er et mellemvæsen mellem menneske og gud. Gennem denne åndefortæller, der også citerer forældrenes bønner, kontureres det traditionsbundne, religiøst-spirituelle univers, de lever i.

Erindringslitteratur om krig skriver også den tysk-bosniske forfatter Saša Stanišić, der i 1992 som barn flygtede fra krigen på Balkan til byen Heidelberg. Han har ofte beskrevet, hvordan hans tysklærer og skole har haft afgørende betydning for hans tilegnelse af tysk og hans sprogglæde. I romanen *Herkunft* (2019)

skriver han om sin barndomsby Visegrad i Bosnien-Hercegovina før og under krigsudbruddet; samtidig går han længere tilbage i historien og prøver at fastholde den flernationale stat Jugoslavien i erindringen. Bogen er en poetisk mindebog skrevet til og om forfatterens bedstemor, der har tabt sit land og er ved at miste hukommelsen. Stanišić skriver ikke på to sprog, men selve erindringsprocessen er knyttet til hans førstesprog, serbokroatisk, der dukker op i form af enkeltord med en flerhed af betydninger. Således handler en længere sekvens om termen ”poskok”, der leksikalsk betyder ”hugorm”, men ikke kan oversættes, fordi det tyske ord ”Hornotter” ikke har samme betydning. ”Poskok” udløser en sekvens af kropslige og sanselige erindringer hos fortælleren knyttet til en bestemt sommerdag, hvor en hugorm i hønsehuset vil angribe ham med sit giftbid. Hans far dræber slangen med en sten, men ordet udløser stadig dødsangst hos den voksne fortæller, der i sin tekst indsætter en slags ordbog, hvor lemmaet ”poskok” oversættes til barn, slange, solstråler i den støvede luft, faderen der løfter stenen og slangens spring mod hans hals. Det serbokroatiske ord har stadig magt over ham: “Vater spricht das Wort aus, und ich fürchte das Wort mehr als das Reptil im Hühnerstall.” (Stanišić, 2019:26) Med denne refleksion over et enkeltord viser Stanišić, hvordan erindring sammensættes af fortid og nutid og er sprogbundet.

Den tyske migrationslitteratur åbner for et europæisk fællesrum af erindringer. De nævnte værker trækker autofiktivt og selvrefleksivt på europæiske migranterfaringer, skildrer familiens generationsforhandlinger og oplevelsen af krig og flugt. De tematiserer grænser og hierarkier mellem sprog, men viser samtidig overskridelsen af grænser, hybriditet og mellemrum i og med sprog. Den nyere tyske migrationslitteratur kritiserer en monolingval tysk sprogideologi og fremviser alternative sprogattituder med en æstetisk og flersproglig kreativitet. Man kan i mange tilfælde tale om, at migrationsforfatternes førstesprog ligger latent i litteratursproget som en erindring, som et sprogekko og i særlige metaforiseringer (Blum-Barth, 2015).

I de senere år har flersproget migrationslitteratur givet anledning til nye koncepter og tilgange i litteraturteori og litteraturhistorie samt en kritik af nationalfilologiens orden. Till Dembeck foreslår i stedet en ”flersprogethedsfilologi”, der kan inkorporere litteratur skrevet på to og flere sprog (Dembeck, 2014).

Afrunding

I de nævnte eksempler på flersprogede bøger skrevet af forfattere fra eller med baggrund i både såkaldt nationale og etniske mindretal kan man finde en række fællesnævner både tematisk og sprogligt. For det første er mange af dem litterære bearbejdninger eller fiktioniseringer af to- eller flersprogede biografier enten med rod i grænseregioner eller emigrations- og immigrationserfaringer på tværs af kontinenter og lande. For det andet udgør erfaringer med krig, forfølgelse og flugt en fælles kerne i skildringerne af barndom og ungdom, hvor traumatiske hændelser ofte gives videre fra generation til generation.

Grænseflytninger udgør den fælles forhistorie i et sprogblandet dansk-tysk område med mindretal på begge sider af grænsen. Minoritetssproget kan supplere majoritetssproget eller omvendt, og ofte skaber flersprogede indslag en høj grad af autenticitet i skildringen af miljøer og historiske begivenheder. I det påtvungne eksils emigrationserfaring bærer den forfulgte, eksilerede tyske forfatter sit sprog med sig ud i et nyt land; mange af disse digtere skriver om eksilet som eksistentiel og sproglig tilstand. Nyere forfattere

inden for flersproget tysk migrationslitteratur skriver ligeledes på baggrund af flugt og fordrivelse om deres indvandringshistorie og flerkulturelle identitetsdannelse. De bærer deres førstesprog med sig ind i et samfund, hvor det tyske sprog er majoritetssproget. Deres krigsoplevelser indskrives i og udvider den fælles europæiske kollektive og kulturelle erindring via de litterære værker.

Flersproget skønlitteratur udfordrer læserne: Den kan både virke fremmedgørende, idet man som læser kan opleve sproglige forståelsesbarrierer, og være inkluderende ved på sanselig og kreativ vis at give adgang til en flerkulturel virkelighed og muliggøre identifikation. Inddragelsen af et andet sprog og flersproget litteratur kan skabe en æstetisk merbetydning, som ikke kan udtrykkes monolingvalt eller oversættes direkte.

I en tid, hvor flere og flere har flersprogede erfaringer eller baggrunde, bør det være en vigtig del af forlags og mediers opgave at give plads til disse stemmer og give flersprogede værker opmærksomhed. Tilsvarende åbner flersprogede værker sprog- og kulturpædagogiske muligheder i sprog- og litteraturundervisningen, idet de opfordrer til sproglig opmærksomhed, kulturel indsigt, empati og udvidet kritisk bevidsthed.

Litteratur

Adelson, L.A. (2005). *The Turkish Turn in Contemporary German Literature. Towards a New Critical Grammar of Migration*. Palgrave Macmillan.
<https://doi.org/10.1057/9781403981868>

Benteler, A. (2019). Schreiben im Bewusstsein anderer Sprachen: Einflüsse durch Mehrsprachigkeit und Übersetzung bei Hilde Domin. I Benteler, A. *Mehrsprachigkeit und Übersetzung als literarische Verfahren bei Hilde Domin, Macha Kaléko und Werner Lansburgh* (172-236). Metzler'sche Verlagsbuchhandlung & Carl Ernst Poschel GmbH.
https://doi.org/10.1007/978-3-476-04943-8_5

Blum-Barth, N. (2015). Einige Überlegungen zur literarischen Mehrsprachigkeit, ihrer Form und Erforschung. Zur Einleitung. *Zeitschrift für interkulturelle Germanistik* 6, 11-16.
<https://doi.org/10.14361/zig-2015-0204>

Davidsen, H.C. (2020). Ny bølge af litteratur fra det dansk-tysk grænseland. *Nordica – Tidsskrift for nordisk teksthistorie og æstetik* 37, 15-48.

Dembeck, T. (2014). Für eine Philologie der Mehrsprachigkeit. Zur Einführung. I Dembeck, T. og

Mein, G. (red.), *Philologie und Mehrsprachigkeit* (9-38). Winter Universitätsverlag.

Ette, O. (2006). *ZwischenWeltenSchreiben: Literaturen ohne festen Wohnsitz*. Kulturverlag Kadmos.

Fenger-Grøndahl, M. (2022). Hun skriver om krigens skygger – og lyse sommerdage med sol og ribssaft. *Kristeligt Dagblad, Bøger & Kultur*, 9. august 2022, 6.

Friedrichsen, A. (2014). En europæisk grænselandsfortæller. I Friedrichsen A. og de Mylius, J. (red.), *Lys over Linnemann – i anledning af forfatteren Willy-August Linnemanns 100-år*. (18-84). Multivers.

Hansen, N.G. (2014). Det ukendte mesterværk bag bogryggenes farvespil. I Friedrichsen, A. og de Mylius, J. (red.), *Lys over Linnemann*. (111-128). Multivers.

Haines, B. (2015). Introduction: The Eastern European Turn in Contemporary German-Language Literature. *German Life and Letters* 68/2, 145-153.
<https://doi.org/10.1111/glal.12073>

Ortner, J. (2022). *Transcultural Memory and European Identity in Contemporary German-Jewish Migrant*

Literature. Boyden & Brewer.
<https://doi.org/10.1017/9781787448254>

Pabis, E. (2021). Towards an aesthetics of migration: The “Eastern turn” of German-language literature and the German cultural memory after 2015. I Gaonkar, A.M, Ost Hansen, A.S, Post, H.C. og Schramm, M., *Postmigration: Art, Culture, and Politics in Contemporary Europe*. (181-196) Transcript Verlag. <https://doi.org/10.1515/9783839448403-011>

Pratt, M. L. (1991). Arts of the Contact Zone. *Profession*, 33-40.

Risager, K. og Friedrichsen, A. (2019). Dannelse i en anden tid: om to historiske lærebøger i sprog. *Sprogforum. Tidsskrift for sprog- og kulturpædagogik* 69, 22-30. <https://doi.org/10.7146/spr.v25i69.128672>

Sandberg, A. (2020). Transnational Literatur and the Monolingual Paradigm around 1800: Friederike Brun and Jens Baggesen. I Duffy, C. og Rix, R. (red.), *Nordic Romanticism: Translation, Transmission, Transformation* (57-78). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-99127-2_3

Schramm, M. (2024). Postmigration. A critical intervention in Literary Studies. I Adair, G., Fasselt, R. og McLaughlin, C. (red.). (1.udg.161-170) Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003270409>

Statistisches Bundesamt,
<https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft->

Primærlitteratur (udvalgt)

Andersen, S., Lohse, M. og Jensen, E. (red.) (2015).

Sydslesvig Antologi. Forlaget Neffen.

Aydemir, F. (2022). *Dschinns*. Hanser Verlag.

Domin, H. (1988). *Das Gedicht als Augenblick von Freiheit. Frankfurter Poetik-Vorlesungen*. Piper Verlag.

EBLUL - European Bureau for Lesser Used Languages (2001). *Wanderer in zwei Sprachen. Unbekannte Sprachen Deutschlands*. Göttingen.

Grjasnowa, O. (2021). *Die Macht der Mehrsprachigkeit. Über Herkunft und Vielfalt*. Dudenverlag.

Friedrichsen, A. (2022). *Astrids somre*. Hovedland.

Umwelt/Bevoelkerung/Migration-
Integration/_inhalt.html

Steinberg, R. (2019). Zugehörigkeit, Autorschaft und die Debatte um eine »Migrationsliteratur« Saša Stanišić und Olga Grjasnowa im literarischen Feld Deutschlands. I Freist, D., Kyora, S. og Unseld, M. (red.), *Transkulturelle Mehrfachzugehörigkeit als kulturhistorisches Phänomen: Räume – Materialitäten – Erinnerungen*. (181-205). Transcript Verlag. <https://doi.org/10.1515/9783839445280-012>

Søndergaard, B. (1990). Kampen for en egen identitet – en linie i sydslesvigdansk litteratur. *Nordica – Tidsskrift for nordisk teksthistorie og æstetik* 7, 109-134.

Sørensen, H.E. (2015). *Alle de skjalde. Litteraturen i Sønderjylland og Sønderjylland i litteraturen*. Historisk Samfund for Sønderjylland og Sprogforeningen.

Wischmann, A. (2021). Varietäten als Gegenstand der Verhandlung in Texten sogenannter Südschleswiger Literatur. I Zocco, G. (red.), *The Rhetoric of Topics and Forms*, (vol. 4, 197-208). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110642032-017>

Yildiz, Y. (2012). *Beyond the Mother Tongue: The Postmonolingual Condition*. Fordham University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt13x0cqr>.

Johannsen-Bojsen, K. (2011). *Sindelag* (2. udg.). Forlaget Neffen.

Johannsen-Bojsen, K. (1998). *Himmel med mange stjerner – en roman fra Sydslesvig*. Poul Kristensens forlag.

Kaléko, M. (2013). *Sämtliche Briefe und Werke* (2. udg.). Deutscher Taschenbuch Verlag.

Kapitelman, D (2021). *Eine Formalie in Kiew*. Hanser Verlag.

Linnemann, W.-A. (1958). *Bogen om det skjulte ansigt*. Gyldendal.

Stanišić, S. (2019). *Herkunft*. Luchterhand Literaturverlag.